

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Gondolatok a cigányok magyarországi történetéről és annak forrásairól

„E megvásárolható s hitszegő nép, hit és hűség nélkül tulajdonképeni történelemre se nem érdemes, se nem képes” – írja a múlt századi német történész, Schlötzer¹ a besenyőkről: arról a népről, amelynek évszázadokon keresztül virágzó nomád állama a bizánci keleti politika sarokköve volt és amely nép szinte teljesen nyomtalanul úgy olvadt bele a mai kelet- és közép-európai nemzetek népességébe, hogy néhány (*bizonytalan*) régészeti és nyelvészeti emléken kívül szinte semmi nyomot sem hagyott maga után. — Igaza lenne vajon Schlötzernek, s a történelem valóban *érdem és képesség* kérdése?

Még ha erős túlzásnak tartjuk is Schlötzer véleményét, akkor is felemásan érezzük magunkat a cigányok történetéről gondolkodva. A történelmet ugyanis úgy tanuljuk és tanítjuk, hogy a többé-kevésbé távoli múltban és lehetőleg pontos évszámokhoz kötve hont foglaltak, uralkodókat választottak, csatákat vívtak, törvényeket alkottak, szomszédokat hódoltattak vagy idegen hatalmak előtt hódoltak valamennyire ismert személyiségek vezetése alatt bizonyos népnévvel rendelkező kisebb-nagyobb csoportok, s a felsorolt történeti (*vagy annak minősített*) események – amelyeket tényeknek fogunk fel – valamilyen hatást gyakoroltak az adott csoportokhoz tartozó és a környezetükben élő emberek életére. Tulajdonképpen tehát a tanulásban és a tanításban egyaránt még mindig Hegelnek a történelemről vallott felfogása az érvényes, amely szerint „*csak azok a népek érdemesek feljegyzésre, amelyek államot alkottak*”.² Ha azonban a történelem az állam története, akkor az államot nem alkotó népek nem is rendelkeznek történelemmel? Márpedig nyilvánvaló tény, hogy a cigányok soha nem alkottak államot: eszerint nincs is történelmük?

Ilyen értelemben valóban nem beszélhetünk cigány történelemről — és éppen ezért egyenesen megrázó dolog figyelni azokat a próbálkozásokat, amelyekkel véletlenszerűen fennmaradt dokumentumok véletlenszerű válogatása alapján például szabályos történeti kronológiát (*ilyen műfajnak ugyanis lennie kell a „komoly” történettudományban!*) kísérelnek meg készíteni némely történeti kutatók.³ Nincs azonban minden rendben a másik oldalon sem. Ha ugyanis a cigányok története az őket befogadó állama történelmének a része, akkor teljességgel érthetetlen, hogy gyakorlatilag említést sem tesz róluk a magyar történetírás legutóbbi valóban reprezentatív munkája, a tízkötetes *Magyarország története*. Elég továbbá egyetlen pillantást vetni a cigány történeti bibliográfiákra, hogy nyomban kiderüljön: a hazai elit történetírás képviselőit — talán azokat kivéve, akiket a századforduló körüli évtizedekben Habsburg József főherceg személyes tekintélye és munkássága inspirált —

ritkán hozta izgalomba a történettudománynak ez a területe. A lemaradás más tudományágak (például a nyelvészet, a szociológia, vagy az etnográfia) mögött szinte kézzel fogható.

Ok ez, vagy következmény? Nehezen dönthető el. A jelenségnek azonban bizonyosan van egy oka, amelyről beszélni kell: ez pedig az, hogy a cigányok történetére vonatkozó források különböznek azoktól, amelyeket a kutatók megszoktak.

A történész alapanyaga, amellyel dolgozik, a *történeti tény*, amely különféle forrásokban maradt fenn. Voltak korszakok, amelyek azt remélték, hogy ha valamennyiényt összegyűjtenek, akkor magától értetődően előáll „a” történelem. Ma már tudjuk, hogy nem ez a helyzet, hiszen a történeti tények eleve nagyon megválogatva maradtak fenn: csupán azok kerültek feljegyzésre, amelyeket az egyik korszak a másikkal érdemesnek tartott közölni. Ráadásul amit mi történeti tényanyagnak tartunk, annak a túlnyomó többsége nem azért készült, hogy történeti tény legyen, hanem az emberek ügyes-bajos dolgait akarta csak rögzíteni. És mindezek mellett még a történész is válogat a fennmaradt tények közül: tételeket állít fel, amelyek igazolására tényeket gyűjt; majd a tényeket a tételei alapján elemzi és értékeli.⁴

A cigányokkal foglalkozó történész a tényeket illetően valóban nagyon nehéz helyzetben van. Az egyes népek történetét ugyanis legtöbbször azok alapján a források alapján tanulmányozzuk, amelyeket az illető népek hoztak létre – márpedig a cigányság nem rendelkezvén írásbeliséggel, nem hagyhatta a régmúltból maga után ilyen forrásokat. Gyakorlatilag minden forrást, amelyből a cigányok múltja tanulmányozható, a mindenkori környezetük hozott létre. Ennek a ténynek pedig számos alapvető következménye van. Először is: egészen a XVIII. század végéig, azaz a tudományos érdeklődés megjelenéséig a környezet egyáltalán nem kívánt történeti forrást létrehozni a cigányságról. Az összeírást készítő szolgabíró, az ítéletet hozó törvényszék, a rendeleteket gyártó hatóság stb. csupán a munkáját végezte és ennek az eredménye lett az, ami ma számunkra a történeti forrás. Az ilyen típusú forrás pedig akkor jön létre, amikor a befogadó környezet összeütközésbe kerül a befogadott csoporttal, jelen esetben a cigánysággal – belőle tehát elsősorban a konfliktus ismerhető meg, s csak másodsorban azok a tények, amelyek a konfliktust végső fokon előidézték és amelyek a történész érdeklődésére számot tartanak.

Ráadásul a környezet által létrehozott források esetében mindig számolnunk kell az *érdektelenséggel* és az *értetlenséggel*, sőt bizonyára valamilyen fokú *előítéllettel* is. Ennek következménye, hogy tényeink gyakran ellentmondásosak és következtetlenek (nehéz például elhinni, hogy a hivatalnok, aki nyilván mennél előbb túl akart lenni az összeírás nyűgös munkáján, pontosan ellenőrizte volna az életkort, a gyerekek számát, a foglalkozást, vagy akár csak a neveket is — egyszerűbb volt azt írnia, amit mondtak neki, márpedig az összeírt cigányoknak maguknak sem állott az érdekében az ilyesfajta pontosság,

sőt, a modern antropológiai kutatások azt mutatják, hogy érzékük sem igen van hozzá). Az értetlenség megrázó példája pedig annak a cigány legénynek az esete, akit azzal a váddal állt Somogy vármegye törvényszéke előtt a XVIII. században, hogy a lovával vétkezett, s miután a legény azonnal be is vallotta ezt a korszakban a legszörnyűbbnek tartott bűnt, a vármegye ügyésze azért kérte a kínvallatást ellene, mert azt hitte: megunta az életét és így akarja magát elveszejteni.⁵

A környezet által létrehozott forrásoknak ez az erősen válogatott volta (hiszen vagy konkrét konfliktusról szólnak, mint a büntetőperes iratok, vagy általános konfliktushelyzet feloldására tesznek kísérletet, mint a rendelkezések, statútumok, összeírások stb.) arra indított egyes – főleg cigány származású – történészeket, hogy kimondva-kimondatlanul azt sugallják: az eddigi „úgynevezett” kutatók által az írásos dokumentumok alapján létrehozott történeti munkák értéktelenek, mivel azok csupán a cigányok „külső” történetéről szólnak: márpedig a cigányoknak van egy ettől különböző, „belső” története is, amely egyedül hiteles.⁶ Ez utóbbinak szerintük a nyelv, a hagyomány és az analógia a forrása, mivel „tény, hogy a cigányság Európában való megjelenése előtti időkről nem őriz, nem ismer írásos dokumentumokat történetükről”.⁷ (Mi tesszük hozzá, hogy az azt követő időkről sem.)

Az effajta nézetek kritikájára nem vállalkozunk: részint, mert mások már megtették, részint pedig, mert az ezen az alapon született történeti munkák önmaguknak a legjobb kritikái. – a probléma viszont komoly: le kell-e, hogy mondjon, lemondhat-e tehát a cigány történeti kutatás a környezet által létrehozott forrásokról és a bennük rögzített tényekről is pusztán csak azért, mert speciális körülmények között jöttek létre, s ennél fogva különös óvatossággal kell kezelni ezeket?

Nekünk természetesen meggyőződésünk, hogy nem mondhat le: mégpedig annál az egyszerű oknál fogva, hogy nincs más, amire valóban építhet. Szükség van viszont egy egészen különleges forráskezelési módra, amelynek lényege abban áll, hogy tudomásul vesszük: aényt többé-kevésbé torzíthatja a rögzítője, aki egy adott korszak, társadalmi helyzet, gondolkodásmód, esetleg – horribile dictu — előítéletek stb. által meghatározott személy. Ha azonban ezeket az utóbbiakat ismerjük, akkor már nem is olyan elképzelhetetlen, hogy az adott személy által rögzített és általunk történetinek minősített tény is kezelhetővé: azaz valóságos történeti forrássá válik. Ráadásul — és ez teszi igazán érdekessé az ilyesfajta kutatásokat — a forrás sokszor legalább annyit árul el az azt létrehozó környezetről, mint arról, akiről-amiről valójában szólni akar. Tükör — sőt, kettős tükör — tehát, amelyben nemcsak kutatásunk tárgyát látjuk meg, hanem társadalmunk múltját is.

Ha azonban nem mondunk le a cigányok történetére vonatkozó, a befogadó környezet által létrehozott forrásokról, hanem reájuk — és csakis reájuk — kívánjuk alapozni a kutatásainkat, akkor megint csak egy olyan problémával találkozunk, amely pillanatnyilag nagyon nehézé teszi a munkát: ez pedig

az alapkutatások rendkívül hiányos volta. A gyakorlati tapasztalatból tudjuk, hogy milyen nagy mennyiségű iratanyagot rejtenek az országos, a területi, a városi, az uradalmi, az egyházi stb. levéltárak — és ennek az óriási mennyiségnek a túlnyomó többsége mind a mai napig nemcsak kiadatlan, hanem feltáratlan is. Csak egyetlen példát: a statisztikai és demográfiai szempontból már értékelhető 1768. évi összeírást minden vármegyében és városban elvégezték, s ezek általában fel is lelhetőek a törvényhatósági levéltárakban (*vagy ha nem, akkor valamennyire pótolhatóak az ugyanabban az évben még elkészített adóösszeírásokkal*). Ennek ellenére a legutóbbi időkig mindössze egyetlen (!) jelent meg közülük nyomtatásban — elképzelni is lehetetlen, hogyan vállalkozhatunk ilyen feltételek mellett történeti statisztikai és demográfiai következtetések levonására. Még rosszabb a helyzet a büntető törvényszéki iratok feltárása területén. Ennek az igen nagy mennyiségű iratanyagnak kutatásától valamiféle, a tudománytól idegen érzet eddig vissza is tartotta a történészeket, holott szinte kimeríthetetlen és pótolhatatlan forrásai a társadalomtörténetnek — és nem csak a cigányok esetében.

Ha tehát a cigány történeti kutatások jelenlegi legfontosabb feladatát akarjuk meghatározni, akkor kijelenthetjük: *ez a levéltári források rendszeres, mindenre kiterjedő feltárása és közreadása.*

• • •

Már az eddigiekben is kimondva-kimondatlanul ott van az a tény, hogy a cigányság története nem *külön történelem*, hanem a mindenkori befogadó állam történelmének része. Ebből következik, hogy különös jelentőségre tesz szert a kutatásokban annak a korrelációnak a vizsgálata, amely a cigányok és a környezetük között létrejött, pontosabban e viszony pillanatnyilag egyedül vizsgálható oldala: milyennek látta a befogadó környezet a befogadott csoportot és annak tagjait? Az ilyesfajta „*népismeret*” még meglehetősen szokatlan kutatási terület a történettudományban, s hasonlóképpen eléggé szokatlan forrásanyagra is kell támaszkodnia. A források közül két típust külön is ki kell emelnünk: a befogadó nép *nyelvét és anekdotakincsét*.

Ami az első forrástípust illeti: a magyar nyelv kimutathatóan régtől fogva nagyon sok olya szóval rendelkezik, amely a „*cigány*” népnévnek valamilyen továbbképzett vagy összetett alakja. Számos ilyet tartalmaz Ambrosius Calepinus 1585-ben kiadott latin–magyar szótára is. Ebből kiderül, hogy a '*cigány*' szó szinonimája a '*csalárd*' volt,⁸ ámde nem az egyszerűen csalárdságot értették alatta: a '*strophá*' (*csel, cseľfogás*) szót például így adja vissza magyarul a szótár: '*okos cigányság*'.⁹ Ez a nyelvi tény egyértelműen arra mutat, hogy a környezet tisztában volt a cigányok értelmi képességeivel és talpraesettségével. — Érdekes a népnévből keletkezett ige, a '*cigánykodik*' jelentése is. A magyar nyelv értelmező szótára több jelentéséről is tud: 1. ravaszkodva hízeleg, 2. ravaszkodva alkudozik, 3. az igazat ravaszul leplezi, 4. veszekedik, 5. hazudik.¹⁰ Látható tehát, hogy szinte minden egyes jelentésváltozatban

szerepel a 'ravasz' jelző, amely világosan mutatja, hogy a környezet nemcsak az értelmi képességet ismerte el, hanem a megélhetési módról is ítéletet mondott: nyilván úgy tapasztalta, hogy a cigányokkal való kapcsolat állandóan magában hordozta a becsapás lehetőségét. S hogy nem tévedett, azt a későbbiekben más források alapján mi is láthatjuk. – A régebbi magyar nyelvben egyébként a 'cigánykodik' szónak volt egy másik jelentése is: az 'erszényt metél',¹¹ vagy némi eufémizmussal 'más erszényében kereskedik'.¹² Ezek a jelentések ugyancsak a mindenki által lépten-nyomon tapasztalt életmódra utalnak.

Tanulságos a népnévvel összetett magyar szavak vizsgálata is. Ezek szerint ha valami 'cigány', akkor rendszerint igénytelenebb a szokásosnál (cigányhal, cigánymeggy, cigányzab stb.). Ugyanakkor a 'cigánykereset' a tolvaj módon szerzett dolgot jelenti,¹³ a 'cigányerszény' pedig a hamis keresményt¹⁴ – megint csak a megélhetési móddal kapcsolatos jelenségekre figyelmeztetnek a nyelvi tények. A 'cigánybolha' (ami nem más, mint a kovácsolás során az izzó vasból kipattanó szikra)¹⁵ és a 'cigányabrak' (a ló verése)¹⁶ kifejezések viszont tréfás felhangot hordoznak – ez a jelenség pedig átvezet bennünket a másik különös forrásunk, az anekdoták területére.

Valóban se szeri, se száma azoknak a régi magyar anekdotáknak, amelyeknek a cigány a főszereplője. Tartalmaznak ilyeneket a korabeli szórakoztató kiadványok¹⁷ is, kiterjedt rájuk az etnográfia figyelme,¹⁸ sőt, történet kísérlet rendszeres összegyűjtésükre és tipológiai rendszerezésükre is.¹⁹ Az anekdotákról általában elmondható, hogy az egymás mellett élő embercsoportok közötti elkerülhetetlen súrlódások legelemibb és legenyhébb levezetései azáltal, hogy az egyik fél kisebbiti, kicsúfolja a másik fél szokásait, gondolkodásmódját, tetteit. Eszerint tehát a műfaj tárgya a más csoportokról észrevett *tiszta realitás*: ha nem így lenne, akkor a humorhoz sem lehetne sok közük.

Nincs mód arra, hogy régibb és újabb adomákat mutassunk be itt, meg kell elégednünk az általános tanulsággal: a környezet — jelen esetben a magyar nép — a cigányokat megvetéssel kezelte az életmód (*a rendszeres paraszti munka kerülése stb.*) és az abból fakadó viselkedés miatt, ugyanakkor elismerte bennük az okos ravaszságot és a talpraesettséget. Ez a kép pedig megegyezik a nyelvi tények alapján fentebb kialakított képpel.

...

Ha elfogadjuk, hogy a történelem tárgya a társadalomban élő ember (*vagy embercsoport*) múltja,²⁰ akkor eleve nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk a társadalom megismerésének. Különösen érvényes ez a megállapítás a cigányság esetében. Ha ugyanis általa létrehozott történeti források nem léteznek, a külső források pedig egyrészt (*bár nem kiigazíthatatlanul*) torzítanak, másrészt jellegükből következően csupán szórványadatokat tartalmaznak, akkor csak egyetlen dolgot tehetünk: a szociológiai és antropológiai kutatások által megismert mai cigány társadalom múltbeli előzményeit próbálhatjuk felfedezni a szórványadatok alapján. Vagy más szavakkal: a mai társadalom ismerete alapján kell feltennünk a múltra vonatkozó érdeseinket, s ezekre

kell a válaszokat kicsikarnunk a múltbeli tényektől, amelyek forrásainkban fellelhetőek.

Valóban különös eszközökkel rekonstruált, különös történelem lesz tehát a magyarországi cigányság egyszer megírandó története — ámde pontosan ez az a kihívás, ami egyedülálló módon izgalmassá teszi a történész számára az ilyen irányú kutatásokat.

...

Nem lenne teljes semmiféle áttekintés, ha nem ejtenénk szót a ma is lép-ten-nyomon tapasztalható előítéletek történeti előzményeiről. Ezt a tárgyat bár igen nehezen megfogható, a történésznek is meg kell próbálnia kezelni. A feladat nem egyszerű, hiszen a történeti forrásoknak a korábban bemutatott jellege nagyon nehezzé teszi annak eldöntését, hogy egy-egy adat vajon vonatkozatható-e az előítéletre, vagy sem? Egy konkrét példával szemléltetve a dolgot: az emberevással vádolt Hont vármegyei cigányok esetében a rendelkezésre álló forrás – ezt a pert szokás az előítélet legtipikusabb megjelenésének mondani – a beismerő vallomások sorozata és az ezek alapján kiszabott ítélet. Ez a *történeti tény* – ettől viszont maga az eset még egyáltalán nem biztos, hogy igaz. A beismerő vallomások létrejöttét számos olyan körülmény meghatározhatta, amelyeket talán már soha nem lesz lehetőségünk megismerni. Márpedig pontosan ezektől a körülményektől függ a lényeg, tudniillik, hogy milyen mértékű előítélet játszott szerepet egyáltalán a per megindításában és az egyéb mozzanatokban.

Már magának az előítéletnek a meghatározása sem könnyű. Nem végez-
te el ezt például az a dokumentumgyűjtemény sem, amely eddig a cigányok történetére vonatkozó legtöbb forrást közölte.²¹ Megkísérelte viszont az előítélet létrejöttének az okait feltárni. Eszerint „A cigányokról a lakosságnak – de még a kormányzati szerveknek, a helyi hatóságoknak is – minimális információja volt. A legkézenfekvőbb ismeret volt, ami külsőségként rögzíthető: a ruházkodás, a viselkedés, foglalkozások, egyáltalán: az életmód... Az egyszerű külső szemlélődő számára a kumpániákból hiányoztak az akkori kor elfogadott értékei.” – Bátran kijelenthetjük: ez a megállapítás így egyszerűen nem igaz. A lakosság egyáltalán nem „*minimális információkkal*” rendelkezett a cigányokról, hiszen együtt éltek velük. Van adatunk cselédről, aki este, munka után a cigányok sátrához járt dohányozni.²² Az akkori korszak elfogadott értékei sem csak az „*egyszerű külső szemlélődő*” számára hiányoztak a cigányokból, hanem mindenki, az egész környezet számára. S ami a legfontosabb: az életmód nem „*külsőségként rögzíthető*” valami volt, hanem nagyon is kézzelfogható, a cigányság, mint fogalom lényegéhez kapcsolódó valóság, amely gyökeresen különbözött a környezet életmódjától. Emlékezzünk csak vissza: „*cigánynak lenni*” a múltban, sőt a jelenben is tulajdonképpen annyit jelent, mint „*cigány módon élni*”. Ezt az életmódot elítélni, megváltoztatni akarni, vagy egyszerűen csak leírni, mint tapasztalati tény — semmiképpen sem mondhatjuk előítéletnek. Nem látjuk tehát be, hogy ha valamelyik forrásunk létrehozójának

egyszerűen csak rossz véleménye van a cigányokról — vagyis az előbbieket szerint a cigányok életmódjáról —, miért kellene azt feltétlenül előítéletnek minősíteni?

Ennek az ellenszenvnek az oka ugyanis legtöbbször vélhetőleg a konkrét tapasztalat, amely általánosítható; az analógia pedig az emberi megismerés egyik útja. A probléma akkor lép fel, amikor az általánosítás úgy történik, hogy annak semmi köze a konkrét, eseti tapasztalatokhoz. Pusztán ez az, ami előítéletnek nevezhető. Fenti példánkkal élve: ha a kemencei perben törvénykező vármegyei bírák úgy hozták meg az ítéletüket, hogy *a cigányok annyira mások, hogy tőlük minden kitelik: még az emberevés is* — akkor ez bizony előítélet a javából. De van az előítélet megnyilvánulásának egy talán még jellemzőbb esete. 1739-ben például a Heves vármegyei Heves helységben egy Vona nevű embernek eltűnt valamennyi pénze. Amikor ezt hajnalban észrevette, azonnal lármát csapott és elfogatta a falu mellett sátorozó cigányokat²³ — sem benne, sem pedig a vele lévő emberekben nem merült fel még csak véletlenül sem, hogy a tolvajlást más is elkövethette. Véleményünk szerint ez a tipikus előítélet.

A mindeddig egyetlen megjelent cigány történeti tárgyú dokumentumgyűjtemény a kemencei per mellett csak két másik példát hoz fel a feudális kori előítélet bemutatására. illetve a megtelepedést szorgalmazó királyi (*helytartótanácsi*) rendeletek preambulumaiban véli felfedezni az előítélet csíráit, mivel bennük „*minden jó szándék ellenére áttetszik a prejudicium*”.²⁴ A két felhozott példa Oláh Miklós XVI. század közepi leírása a simándi cigányokról, valamint Istvánffy Miklós nem éppen kedvező véleménye Lippai Balázsról, s bennük az előítélet „*a túláltalánosított [következésképp téves] megállapítás*”.²⁵ Talán lehetett volna jobb példákat is választani. Az Oláh Miklós által leírt embereket csupán a múlt századi tudományos kutatás azonosította a cigányokkal. Istvánffy pedig kortársa, talán személyes ismerőse lehetett Lippainak; róla mint saját politikai ellenfele, Bocskai István egyik emberéről ír. Cigányokra vonatkozó megjegyzése csupán egy toposz, amely még évszázadokkal később is felbukkan az országleíró irodalomban. Igaz, hogy ha valami, akkor a toposzok kritikátlan átvétele a valódi „*túláltalánosítás*” – előítéletnek azonban túlzás lenne nevezni, hiszen abban a korban ez általánosan bevett írói módszer volt. Ami pedig a rendeletek preambulumaiban az előítélet csíráinak a felfedezését illeti, ezzel sem érthetünk teljesen egyet. Ha pontosan számba vesszük és megértjük, hogy mit tartalmaznak a rendelkezéseknek ezek a bevezetései, akkor világossá válik, hogy semmi másról nem szólnak, csak az adott rendelet szükségességét mondják el a felvilágosodás szellemében, a korszakra jellemző módon (*és nem utolsósorban a lépten-nyomon tapasztalható valóság alapján*). Ez még nem előítélet, s nem is annak csírája — inkább akkor kellene előítéletről beszélnünk, amikor azt tapasztaljuk, hogy a rendeletek végrehajtói nem tesznek különbséget (*kóborló*) cigány és (*letelepedett*) cigány között.

A korábbiakban már hangsúlyoztuk, hogy forrásaink létrehozóira olykor kézzelfoghatóan jellemző az értetlenség és az érdektelenség. Talán akkor járunk el a leghelyesebben, ha csak annyit szögezzünk le: ennek a két fogalomnak a jelenléte teremti meg egyáltalán a lehetőséget az előítélet megszületésére. A cigányok ugyanis *valóban mások*, tehát lehetetlen, vagy legalábbis nagyon nehéz megérteni őket. Ráadásul ez a másság olyan, hogy a korabeli értékrend szerint *nem is igen tarthatott igényt az érdeklődésre*, olyan másság, hogy kérdés: egyáltalán meg akarta-e abban a korszakban valaki is érteni őket? S ahol megvan a lehetőség, ott előbb-utóbb nyilván az előítélet is megjelenik, hiszen ennek oka az érthetetlen — vagy érteni nem akart — másság. Erre példa a hírhedt kemencei eset. A kutató feladata pedig csakis az lehet, hogy forrásai — és csakis a forrásai — alapján megismerje, megértse és legfőképpen másokkal is megértesse ezt a másságot, annak reményében, hogy beteljesedjenek e szavak: „*Talán jogos a reményünk, hogy ha a többségi társadalom megismeri a cigányok évszázados történetét, etnikai-kulturális örökségünket, talán könnyebb lesz a »másságot« elfogadtatni, egymáshoz közelebb kerülni.*”²⁶

JEGYZETEK

- 1 Idézi GYÁRFÁS István: *A jász-kunok története. Bp., 1870–1885. II. köt. 47. o.*
- 2 Idézi CARR, Edward Hallett: *Mi a történelem? Bp., 1993. 121. o.*
- 3 ROSTÁS-FARKAS György – KARSAI Ervin: *A cigányok története. Bp., 1992. 101–109. o.*
- 4 CARR, Edward Hallett: *i. m. 56. o.*
- 5 Somogy megyei Levéltár, *Processus criminales, I. index, 1107. sz.*
- 6 ROSTÁS-FARKAS György – KARSAI Ervin: *i. m. 8–11. o.*
- 7 ROSTÁS-FARKAS György – KARSAI Ervin: *i. m. 8. o.*
- 8 MELICH János (szerk.): *Calepinus latin–magyar szótára. Bp., 1912. 121. és 129. o.*
- 9 MELICH János (szerk.): *i. m. 299. o.*
- 10 *A magyar nyelv értelmező szótára. Bp., 1959. I. köt. 787. o.*
- 11 MELICH János (szerk.): *i. m. 197. o.*
- 12 BOD Petrus (ed.): *Dictionarium Latino-Hungaricum... in corpus coactum a Francisco Páriz Pápai... Cibinii, 1767. 350. o.*
- 13 BARTL Antal – VERESS Ignác: *Teljes magyar–latin szótára. Pest, 1864. 70. o.*
- 14 SCHRAM Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. Bp., 1970–1982. II. köt. 152. o.*
- 15 BOD Petrus (ed.): *i. m. 369. o.*
- 16 BARTAL Antonius: *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Lipsiae, 1901. 707. o.*
- 17 Lásd például ANDRÁS Sámuel: *Elmés és mulatságos rövid anekdoták. Bécs, 1798. I. köt. 247–249. o.*
- 18 KOLUMBÁN Sándor: *A cigány a székely nép felfogásában. Ethnographia, 1903. 141–147. és 383–392. o.*
- 19 DÖMÖTÖR Sándor: *Cigányadomáink. (Anyagösszefoglalás.) Ethnographia, 1929. 82–106. o.*
- 20 CARR, Edward Hallett: *i. m. 45. o.*
- 21 MEZEY Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985. Bp., 1986. 119. o.*
- 22 Heves megyei Levéltár, *Heves vármegye törvényszékének iratai: Permásolatok, I. köt. 326–332. o.*
- 23 Heves megyei Levéltár, *Heves vármegye törvényszékének iratai: Permásolatok, I. köt. 326–332. o.*
- 24 MEZEY Barna (szerk.): *i. m. 120. o.*
- 25 MEZEY Barna (szerk.): *i. m. 120–122. o.*
- 26 ROSTÁS-FARKAS György – KARSAI Ervin: *i. m. 122. o.*